

**ЗАБОНИ ИРФОН: ВИЖАГИҶО ВА НАҚШИ КАЛИДИИ ЗАБОНИ СЎФИЯ ДАР
ДАДАБИЁТИ ФОРСӢ-ТОҶИКӢ**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15708418>

Холмӯминов Ҷаъфар Муҳаммадиевич

доктори илмҳои фалсафа (DSc),

профессори кафедраи “Илмҳои гуманитарӣ ва табиӣ”-и

Институтуи ISFT (Тошканд)

jafarmuhammad@mail.ru

https://orcid.org/0009-0009-6853-7019

ЧАКИДА

Таъбири “забони ирфон” ё “забони ирфонӣ” ба шаклҳои гуногун дар мутуни манзум ва мансури ирфонӣ аз забони орифони порсигӯ оварда шудааст. Ин забони вижа дар адабиёти ирфонии форсӣ-тоҷикӣ бо номҳои гуногун чун “забони дил”, “забони аҳли дил”, “забони ишқ”, “забони ошиқ”, “забони ошиқон”, “забони ғайб”, “забони мурғон”, “забони аҳли ҳол”, “забони аҳли маърифат”, “забони аҳли тариқат”... низ ном бурда мешавад.

“Забони ирфонӣ” ба забоне ишора мекунад, ки дар муҳити ирфон ва тасаввуф мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар ин забон маънои ботинии калима ва таъбирот, ки “аслӣ” ва “ҳақиқӣ” хонда мешавад, аз маънои луғавии он, яъне, аз “маънои зоҳирӣ” комилан фарқ мекунад. Ин забон бештар ба унвони услуби ифодакунандаи тафаккури ботинӣ ва таҷрибаи мистикӣ дар тариқатҳои тасаввуф ва адабиёти ирфонӣ намоён мешавад, ки дар он калима ва таъбирот на танҳо маънои зоҳирӣ доранд, балки дар сӯйи мухталифи рамзӣ ва маҷозӣ маъноҳои мармуз ва пинҳониро тақдир низ мекунад. Вижагии аслии забони ирфонӣ дар рамзгароӣ (символизм) ва маҷозӣ будани он аст.

Дар ин мақола бахшҳои перомуни мафҳуми “забони ирфонӣ”, вижагиҳо ва нақши калидии он дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ матраҳ мегарданд.

Калидвожаҳо: Забони ирфонӣ, адабиёти ирфонӣ, адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, услуби забон, услуби ирфонӣ, маънои ботинӣ, рамзу маҷоз, истилоҳоти ирфонӣ.

**THE LANGUAGE OF IRFAN: CHARACTERISTICS AND THE KEY ROLE OF THE SUFI
LANGUAGE IN PERSIAN-TAJIK LITERATURE**

Kholmuminov Jafar Muhammadiyevich

Doctor of Philosophical sciences (DSc),

Professor of the Department of Humanities and Natural Sciences

ISFT Institute (Tashkent)

Abstract: *The phrase “mystical language” is given in various forms in the Sufi works of Persian sages. In Persian-Tajik Sufi literature, this special language is called by different names such as “the language of the heart”, “the language of the people of the heart”, “the language of love”, “the language of the lover”, “the language of lovers”, “the language of the unseen”, “the language of birds”, “the language of the people of knowledge”, “the language of the people of the tariqat”....*

“Mystical language” refers to the language used in the milieu of Sufism and Sufi literature. In this language, the inner meaning of words and expressions, which are called “original” and “true”, is quite different from its dictionary meaning, i.e., its “external meaning”. This language is more prominent as a style of expressing inner thinking and mystical experience in Sufism and Sufi literature, where words and expressions have not only external meaning but also carry mysterious and hidden meanings at various symbolic and metaphorical levels. The main feature of mystical language is its symbolism and imagery.

The article examines the concept of “Irfan’s Language”, its features and key role in Persian-Tajik literature.

Keywords: *Mystical language, Sufi literature, Persian-Tajik literature, linguistic style, mystical style, inner meaning, metaphor and symbolism, Sufi terms.*

ЯЗЫК ИРФАНА: ХАРАКТЕРИСТИКА И КЛЮЧЕВАЯ РОЛЬ ЯЗЫКА СУФИЕВ В ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Холмуминов Джафар Мухаммадиевич

доктор философских наук (DSc),

профессор кафедры «Гуманитарных и естественных наук»

Института ISFT (Ташкент)

jafarmuhammad@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0009-6853-7019>

Аннотация: *Фраза «мистического языка» дано в различных формах в суфийских произведениях персидских мудрецов. В персидско-таджикской суфийской литературе этот особый язык называется разными именами, такими как «язык сердца», «язык людей сердца», «язык любви», «язык влюбленного», «язык влюбленных», «язык невидимого», «язык птиц», «язык людей знания», «язык людей тариката»...*

«Мистический язык» относится к языку, используемому в среде суфизма и суфийской литературе. В этом языке внутренний смысл слов и выражений, которые называются «оригинальными» и «истинными», совершенно отличен от

его словарного значения, т. е. от «внешнего значения». Этот язык более заметен как стиль выражения внутреннего мышления и мистического опыта в суфизме и суфийской литературе, где слова и выражения имеют не только внешнее значение, но также несут таинственный и скрытый смысл на различных символических и метафорических уровнях. Главной особенностью мистического языка является его символизм и образность.

В статье рассматриваются понятие «Языка Ирфана», его особенности и ключевая роль в персидско-таджикской литературе.

Ключевые слова: Мистический язык, суфийская литература, персидско-таджикская литература, языковой стиль, мистический стиль, внутренний смысл, метафора и символизм, суфийские термины.

Бахши асосӣ:

1. АДАБИЁТИ ИРФОНӢ ВА ВИЖАГИҲОИ ОН

Адабиёти ирфонии форсӣ-тоҷикӣ аз асри X то асри XX ҷараён дошта ва нақши муассиреро дар ҳаёти иҷтимоӣ ва маънавии мардуми Машриқзамин ифо кардааст. Адабиёти ирфонӣ ба ду навъи асосӣ – насри ирфонӣ ва назми ирфонӣ тақсим мешавад, ки ҳар яке дорои вижагиҳо ва ҷойгоҳи хоси худ дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ мебошад.

Аз он ҷо, ки адабиёти бадеӣ объекти асосии таҳқиқи забоншиносӣ маҳсуб мешавад, адабиёти ирфонӣ низ аз меҳварҳои муҳими таҳқиқоти забоншиносӣ ба шумор меравад. Адабиёти ирфонӣ ба унвони яке аз гунаҳои мураккаби адабиёти классики форсӣ-тоҷикӣ, объекти муҳими таҳқиқи илмҳои забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ маҳсуб мешавад. Ин адабиёт бо истифодаи забон ва услуби махсус ба баён намудани таҷрибаҳои рӯҳӣ, ботинӣ ва маърифати илоҳӣ мепардозад. Адабиёти ирфонӣ бо забон ва услуби вижаи рамзӣ, маҷозӣ ва намодӣ, воқеан объекте барои таҳқиқи илми забоншиносӣ мебошад. Ин таҳқиқот кӯмак мекунад, ки мо бидонем, ки забон дар адабиёти ирфонӣ барои баёни маъноҳои амиқи рӯҳӣ ва ботинӣ чӣ гуна истифода мешавад. Аз ин рӯ, таҳқиқи адабиёти ирфонӣ на танҳо аз ҷиҳати адабӣ, балки аз лиҳози забоншиносӣ ва фалсафӣ низ муҳим аст. Вижагиҳои муҳими адабиёти ирфонӣ аз инҳо иборатанд:

1. Истифода аз рамзҳо ва маҷозҳо дар осори манзум ва мансури ирфонӣ:

Адабиёти ирфонӣ дар муқоиса бо адабиёти суннатӣ ва илмӣ дорои рамзу маҷоз мебошад. Дар ин навъи адабиёт, ҳар як калима ё таъбир на танҳо маънои зоҳирӣ, балки маънои ботинӣ ҳам дорад. Масалан, калимаҳо ва ибораҳои, ки дар шеърҳои ирфонӣ истифода мешаванд, метавонанд маъноҳои мухталиф дошта бошанд.

Пас, адабиёти ирфонӣ бештар ба рамзҳо ва маҷозҳо таъя мекунад, рамзҳо ва маҷозҳо барои баёни маърифати илоҳӣ ё ҳолатҳои ботинӣ истифода мешаванд.

Забоншиносон ва адабиётшиносон барои дарку кашфи маъноҳои амиқ ва маърифати ботинӣ, ки дар рамзҳо ва маҷозҳои ирфонӣ пинҳон аст, ниёз ба таҳқиқоти забоншиносӣ доранд. Масалан, калимаҳои “нур”, “себ”, “сафар” ва дигар рамзхоро, ки дар адабиёти ирфонӣ метавонанд маъноҳои гуногун дошта бошанд, танҳо дар контексти ирфонии махсус фаҳмидан мумкин аст. Шайх ул-акбар Муҳйиддин ибн ал-Арабӣ – яке аз бузургтарин назарияпардозони фалсафаи ирфон бар ин бовар аст, ки баёни воридоти илоҳӣ, таназзулот ва асрори рӯҳонӣ ба забони тамсил ва ашъори ошиқона аз ин ҷиҳат аст, ки дилҳои мардум ба ин гуна иборот унс меварзад. Бинобар ин эҳтиёҷ ба шунидани онҳо низ бештар аст: “Агар дидӣ, ки ман аз вайронаву сароие ва ё аз лабханди шукӯфаҳову гиряи абр ва... сухан мегӯям ва ё ба дӯшизағони намакинчеҳраву норпистон ишора мекунам, ба уҳдаи туст, ки хоҳири хешро аз зоҳири ин суханон бигардонӣ ва ботинро талаб кунӣ, то муроди маро бидонӣ”. [1]

1. Ҳикматпардозӣ ва маърифатгароӣ дар андешаи ирфонӣ:

Дар адабиёти ирфонӣ, ҳикмат ва маърифат унсурҳои аслии мебошанд. Дар натиҷа, забоншинос бояд бидонад, ки чӣ гуна таркибҳои грамматикӣ, ифодаҳои синтаксистӣ ва услуби аслии як забон ҳамдигарро такмил ва тақвият медиҳанд, то маънои ирфониро ба таври амиқ кашф кунанд.

2. Масъалаи иртиботот (коммуникация) байни инсон ва маърифати илоҳӣ дар осори манзум ва мансури ирфонӣ:

Адабиёти ирфонӣ ба тӯфайли забон воситаи барқарор кардани робитаи инсон бо Худо ё калиде ба маърифати илоҳӣ мебошад. Дар ин ҷо забони ирфонӣ бо шеваи махсусе, ки аз забони анвоъи дигари адабиёт фарқ мекунад, барои расидан ба маърифат ва ошноии ҳақиқат мавриди истифода қарор мегирад.

Адабиёти ирфонӣ дар ду шакл – назми ирфонӣ ва насри ирфонӣ – ифода меёбад. Назми ирфонӣ дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ нисбат ба насри ирфонӣ бартарӣ дорад, зеро он бо шеваи зебои эстетикӣ ва амиқи рамзии худ қобилияти баёни таҷрибаҳои рӯҳонӣ ва маънавии инсонро дорад. Вале насри ирфонӣ ҳамчун меъёри таҳқиқ дар адабиёт муҳим аст, зеро онро метавон барои таҳқиқи амиқи фалсафӣ ва маърифати илоҳӣ истифода бурд. Ин ҳар ду қолаб барои дарк ва табиини мазомини ирфонӣ ва маърифати илоҳӣ зарур ва коро мебошанд.

1. Назми ирфонӣ (Шеър ирфонӣ): Воқеан, забони ирфонӣ дар ду қолаби асосӣ – насри ирфонӣ ва назми ирфонӣ ироя мегардад, ки ҳар яке аз онҳо дорои вижагиҳо ва ҷойгоҳи хоси худ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ мебошад.

Шеър ё назми ирфонӣ дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ бештар ба назар мерасад ва воқеан нисбат ба наср бартарӣ дорад. Забони ирфонӣ дар шеъри ирфонӣ бо истифода аз санъатҳои бадеӣ чун рамз, киноя, истиёра, маҷоз, тамсил, талмех ва ғайра бо мақсади баён кардани маърифати илоҳӣ, таҷрибаҳои ботинӣ ва мабоҳиси ахлоқӣ ва маънавӣ истифода мешавад.

Шеърҳои ирфонӣ, ба хусус дар осори Саной, Аҳмади Ҷом, Аттор, Саъдӣ, Мавлавӣ, Хоҷа Ҳофиз, Ҷомӣ, Бедил ва дигар шоирони бузурги тоҷик, пур аз рамзҳо ва

истилоҳоти амиқи маънавӣ мебошанд. Масалан, таъриф кардани «нур» (равшанӣ, маърифати илоҳӣ) дар шеъри ирфонӣ ба маъзарат ва ҳикмати илоҳӣ ишора мекунад.

Назми ирфонӣ дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ аксар вақт бо мавзӯҳои муҳаббат ва раҳнамоии рӯхонӣ иртибот дорад. Шоирон ва мутафаккирон, ба монанди Румӣ ё Ҳофиз, дар осорашон муҳаббати илоҳӣ ва ё сохтани роҳкори маънавӣ ва ҳикамиро дар иртиботи байни инсон ва Худо таъйин намудаанд.

2. Насри ирфонӣ: Насри ирфонӣ ё адабиёти ирфонии насрӣ дар муқоиса бо шеъри ирфонӣ камтар ба назар мерасад, вале он низ аҳамияти хеле калон ва ҷои асосӣ дар адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ дорад. Насри ирфонӣ бештар барои ифодаи маъзаратҳои маънавӣ ва рӯхонӣ, ки ба бетафовутии равонӣ ва эҳсоси тафаккури баланди фалсафӣ ниёз доранд, истифода мешавад.

Насри ирфонӣ, бар хилофи шеър, бештар ба баён ва баррасии амиқи мавзӯҳо ва мавзӯҳои хоси маънавӣ, фалсафӣ ва тасаввуфӣ мепардозад. Баъзе асарҳои ирфонии насрӣ, ба монанди “Кашф-ул-Маҳҷуб”-и Ҳужвирӣ ё “Сад майдон”-и Абдуллоҳи Ансорӣ, дорои мазмунҳои амиқ ва рамзҳои фалсафӣ ҳастанд ва таҷрибаи ботинии орифони баён мекунанд.

Насри ирфонӣ дар муқоиса бо назм бештар ба таҳлил ва фаҳмидани дунёи ботинии инсон ва робитаи ӯ бо Худо, худшиносӣ ва маърифати илоҳӣ ихтисос дорад. Насри ирфонӣ метавонад равандҳои омӯзишӣ ва фалсафиро дарбар гирад ва инсонро ба шинохти ҳар чӣ бештари олами ботин раҳнамоӣ кунад.

Насри ирфонӣ аксаран канали баёни мабодиси фалсафӣ ва равиши ҷанбаи маърифатшиносии Тасаввуф аст, ки фалсафаҳои печидае, ба монанди Ваҳдат ул-вучудро дар бар мегирад.

Дар ин ҷо суоле пеш меояд: Забони ирфонии кадом шоири ориф ё мутафаккири Тасаввуфу Ирфони (масалан, забони ирфонии Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, забони ирфонии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, забони ирфонии Мустамли Бухорӣ, забони ирфонии Мавлоно Ҷомӣ, забони ирфонии Бедил...) метавон ба унвони “забони меъёри ирфонӣ” мавриди истифода қарор дод?

Забони ирфонии ҳар як ориф ё мутафаккир хусусиятҳои вижаи худро дорад, ки вобаста ба замон, макон ва равияи фикрии онҳо ташаккул ёфтааст. Аммо агар мақсад интихоб кардани забони меъёри ирфонӣ бошад, пас бояд назар ба он андозем, ки кадом забон бештар дар муҳити тасаввуфу ирфон мавриди истифода ва истиқболи густарда қарор гирифтааст.

Агар меъёри забони ирфониро ҷаззобият, шевоӣ ва фаҳмишпазирӣ таъйин намоем, пас забони Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ беҳтарин намуна аст. Аммо агар меъёри мо сохтори мантиқӣ ва таълимотии Ирфон бошад, пас Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ё Мавлоно Ҷомӣ интихоби хубтаре хоҳанд буд. Барои забони ирфонии фалсафӣ ва рамзиву ишорӣ, забони ирфонии Мирзо Бедил метавонад меъёри аслии бошад.

Агар меъёри забони ирфониरो бар он асос гузорем, ки ҳам барои аксари равшанфикрон ва ҳам барои оммаи мардум фаҳмо, равшан ва ҳамзамон аз таъбироти зиёди арабӣ оӣ бошад, пас забони ирфонии Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ (Румӣ) беҳтарин намуна хоҳад буд. Хуб, ҳоло боз чаро забони ирфонии Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ? Ба ин чанд далел:

- Содагӣ ва фасоҳат – Забони ӯ пур аз ҳикояҳо, масалҳо ва тамсилҳоест, ки маъноии ирфониरो ба таври табиӣ ва фаҳмо ифода мекунанд.

- Кам будани истилоҳоти арабӣ – Бо вучуди ин ки дар осори манзум ва мансури ӯ баъзе истилоҳоти тасаввуфӣ вучуд доранд, забони ӯ бештар ба забони адабии форсӣ-тоҷикӣ ва ба услуби гуфтугӯии мардуми форсизабон бисёр наздик аст.

- Равонӣ ва таъсирбахшӣ – Калимоти сода, ибораҳои шево ва мисолҳои зиндаву ҳаётии осори ӯ чунон ки барои аҳли илму адаб ва равшанфикрон мавриди истиқбол қарор гирифтааст, барои оммаи мардуми форсизабони ҷаҳон низ ҳамчунон писандида ва маҳбӯб аст.

- Ҳикмат ва маърифат – Мавлавӣ фикрҳои амиқи ирфониरो дар қолаби масалҳо ва қиссаҳо баён мекунанд, ки барои ҳама ақшори ҷомеа қобили дарк ва қабул аст.

2. ЗАБОНИ ИРФОНӢ ВА ВИЖАГИҲОИ ОН

Таъбири “Забони Ирфон” ё “Забони ирфонӣ” ба шаклҳои гуногун дар мутуни манзум ва мансури ирфонӣ аз забони орифони порсигӯ оварда шудааст. Аз ҷумла, Шайх Фаридиддини Аттор онро “забони ошиқон” ва “забони ошиқ” хондааст:

Ишқро гавҳар зи коне дигар аст,

Мурғи ишқ аз ошён дигар аст.

Дарнаёбад кас забони ошиқон,

З-он ки ошиқро забоне дигар аст. [2]

Ин забони вижа дар адабиёти ирфонии форсӣ-тоҷикӣ бо номҳои гуногун чун “забони дил”, “забони аҳли дил”, “забони ишқ”, “забони ошиқ”, “забони ошиқон”, “забони ғайб”, “забони мурғон”, “забони аҳли ҳол”, “забони аҳли маърифат”, “забони аҳли тариқат”... низ ном бурда мешавад.

“Забони ирфонӣ” ба забоне ишора мекунанд, ки дар муҳити ирфон ва тасаввуф мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар ин забон маъноии ботинии калима ва таъбирот, ки “аслӣ” ва “ҳақиқӣ” хонда мешавад, аз маъноии луғавии он, яъне, аз “маъноии зоҳирӣ” комилан фарқ мекунанд. Ин забон бештар ба унвони услуби ифодакунандаи тафаккури ботинӣ ва таҷрибаи мистикӣ дар тариқатҳои тасаввуф ва адабиёти ирфонӣ намоён мешавад, ки дар он калима ва таъбирот на танҳо маъноии зоҳирӣ доранд, балки дар сӯтӯҳи мухталифи рамзӣ ва маҷозӣ маъноҳои мармуз ва пинҳониро тақдим мекунанд. Вижагии аслии забони ирфонӣ дар рамзгароӣ (символизм) ва маҷозӣ будани он аст.

Орифони порсигӯ аз маҷмӯаи калимот, таркибот ва таъбироти мармуз забони хосро сохтаанд, ки танҳо барои аҳли ирфон қобили фаҳму дарк аст. Аз назари онон

посдошт ва таваҷҷӯҳ ба алфоз ва ибороти мувофиқи шариат то замонест, ки солики роҳи Ҳақ ба ҳолати беҳудӣ, ҳайрат ва ҷазба нарасида бошад. Аммо вақте, ки солик дар дарёи ҳайрат ғарқ шуд ва таҳти тасарруфи ишқ қарор гирифт, ҳар чи бигӯяд ва ёфтаҳои худро ҳар гунае, ки таъбир кунад, муоф аст. Чаро ки олами ҷон ва маъонири забоне дигар ва дастовардҳои аз олами беҳудӣ, мастӣ ва беҳабарӣ аст. Аз ин рӯ набояд онро бо мавозини олами ҳушёрӣ таъбир ва тафсир кард. Орифон ин падидаи равонӣ ва забонири, ки натиҷаи сукру мастӣ ва ҷазбаи илоҳӣ доништа мешудааст, “шатҳ” ва дар маҷмӯъ “шатҳиёт” хондаанд. Ба қавли Мавлоно:

Ҳеҷ одобеву тартибе маҷӯ,
 Ҳар чи меҳодад дили тангат, бигӯ.
 Куфри ту дин асту динат нури ҷон,
 Эманӣ ту аз ҷаҳоне дар амон.
 Эй маъофу яфъалуллоҳ мо яшо,
 Бемуҳобо, рав, забонро баргушо. [3]

Дар услуби ирфонӣ ва ё ба таъбире “забони ирфонӣ”, калима ва таъбирот бо лағви маъноҳои маъмули луғавӣ ва бо пӯшиши рамзу маҷоз мазмунҳои ботинӣ ва маъноҳои ҷадиди ғайримаъмул касб мекунанд. Масалан, ишора ба “себ” дар забони ирфонӣ метавонад як навъ изҳори муҳаббат, рамзи Тавҳид ва ё ишора ба ишқи илоҳӣ бошад. Дар сурате, ки ин калима дар забони адабӣ ба маънои маъмулии худ (навъе аз мева) мавриди истифода қарор мегирад.

Ин забон барои ифодаи таҷрибаҳои, ки аз ковишҳои маънавӣ ва ботинии инсон ба вучуд меоянд, истифода мешавад. Калимаҳо ва таъбирҳо дар ин забон кӯшиш мекунанд, ки таҷрибаҳои рӯҳӣ ва ботинии инсонро ба таври рамзӣ ифода намоянд. Забони ирфонӣ одатан мақсад дорад, ки бо истифода аз калима ва таъбироте, ки дар зоҳир сода ба назар мерасанд, маъноҳои латифи ботинӣ ва ҳамчунон печидаи илоҳӣ ва маънавиро баён кунад ва шунаванда ё хонандаро ба тафаккур водор намояд. Забони ирфонӣ дар ҷараёни таълими ирфонӣ, ба унвони василаи интиқоли донишҳои ботинӣ (аз устод ба шогирд) мавриди истифода қарор мегирад. Калима ва таъбирҳои рамзӣ ва абёти ирфонӣ имкон медиҳанд, ки маъноии нодир ва мураккаби маънавӣ бо истифода аз забони шево ва мармуз ба наҳве мутафовит аз забони маъмул ба зеҳни хонанда ва ё шунаванда мунтақил шаванд.

Урафо муътақид буданд, ки маъноии ғайбро бо баёни сарех гуфтан ғайри мумкин аст, он фақат бо рамз бояд гуфта шавад ва онро танҳо афроде метавонанд дарк кунанд, ки аҳли тариқат ва сайру сулук бошанд. Аз ҷумла, Маҳмуд Шабустарӣ муътақид буд, ки “он чи бар арбоби ҳол ба тариқи мукошифа зоҳир мешавад, болотар аз идроки ақл аст ва ҳеҷ касро ҳаққи ҳукм бар ҷамоате, ки ба мақоми истиғроқ ва беҳудӣ расидаанд, нест. Зеро онҳо муъофи ҳазрати Ҳаққанд... Аҳли дил мураххасанд ба ҳар иборат, ки хоҳанд, аз ҳолоти вичдонӣ таъбир намоянд. Аммо дар ҳолати фано, ки ғояти интифои солики восил аст, ба иттифоқи уламо мукаллаф нест ва

дар ҳолати сукр, ки аз он пастар аст, чун намедонанд, ки чи меғӯянд, чунон чи масти сувариро маъзур доранд, ӯ низ маъзур аст”.

Ибн ал-Арабӣ мактаби ҳосе дар ирфон таъсис дод, ки саропо дорои истилоҳоти мураккаби ирфонӣ ба забони арабист. Аз он ҷо, ки фаҳми он истилоҳоти сангин барои ҳамагон, ҳатто барои арабизабонҳо мушкилоти зиёдеро эҷод мекард, бархе аз пайравони бешумори ӯ ин истилоҳотро ба забонҳои арабӣ ва форсӣ шарҳ кардаанд. Шоирони орифи порсигӯ низ истилоҳоти ҳосе доштанд, ки тамйизи онҳо аз истилоҳоти дигарон нисбатан осон аст. Калимаву таъбироте, ки онҳо ба кор мебарданд, одатан марбут ба ашёи ҳисшаванда (маҳсус) буд, ки албатта, мурод аз ин алфоз умуре аст, ки дар олами ҳаёл таҷриба мешаванд. Номҳои аъзои бадан аз қабилӣ “чашм”, “абрӯ”, “лаб”, “хат”, “хол”, “зулф”... ва номҳои ошное, ки ба майхона ва харобот тааллуқ доранд, монанди “май”, “бода”, “сабӯҳӣ”, “соғар”, “кӯза”, “хум”, “сабӯ”, “соқӣ”, “хумхона”, “пир”, “муғон”, “харобот”, “дайр”... аз муҳимтарин калимаву таъбироте ба шумор мераванд, ки дар ин мактаб бо маъноии ҳоси ирфонӣ истеъмол мешуданд. Пас аз он ки фалсафаи ирфон бо андешаҳои Шаҳобиддини Сухравардиву Начмиддини Куброву Фаридиддини Аттору Ибн ал-Арабиву Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ ба қўллаи авҷ расид, забони ирфонии адабиёти форсӣ-тоҷикӣ бо калимаву таъбироти ғайри малмус ва ғайри маҳсуси арабӣ низ ғанитар шуд. Дар адабиёти ирфонии форсӣ-тоҷикӣ калимаву ибороти илмӣ ҳамононди “яқийн”, “нафс”, “рӯҳ”, “қалб”, “илм ул-яқийн”, “айн ул-яқийн”, “ҳаққ ул-яқийн”, қурб, буъд, “хол”, “завқ”, “сукр”, “саҳв”, “ваҷд”, “самоъ”, “таҷрид”, “тафрид”, “талвин”... мутадовил шуданд.

Маликушшуаро Баҳор бар ин бовар буд, ки забон ва сабки баёни осори ирфонӣ аз ибтидо (аҳди Сомониён) то қарни XII содаву равон, зебову шево ва ба фаҳми оммаи мардум бисёр наздик буда, аммо дар қуруни баъд ба печидагиҳо ва тақаллуфҳо гирифтोर шудааст: “Кутуби сўфиён монанди “Кашф ул-маҳҷуб”-и Ҷўллобии Ҳўҷвирӣ ва “Тазкират ул-авлиё”-и Аттор ва “Асрор ут-Тавҳид”-и Муҳаммад бинни Мунаввар, ҳама аз лиҳози сабк дар шумори пайравони давраи Сомонӣ дохил мешаванд. Чӣ аз ин ҳайс, ки саъй дар содагии иборат доштанд, дигар ин ки ғолибан амсолу ҳикам ва ақволи мутақаддимонро, ки сина ба сина ба шўюх мерасидааст, камтар бо тасарруф нақл менамудаанд, дорои сабке сода ва устувор ва луғоти асилу калимот ва таркиботи зебои қадимӣ ва афъолу сиғаҳои пешованддор ва тамому комил аст ва аз тасаннуъоту тақаллуфоти муншиёнаи қарни панҷуму шашум ба ҳеҷ ваҷҳ дар кутуби сўфиён пайдо нест ва чун бештари сару кори ин кутуб бо авом ва дарвешон ва суҳанони машоих ба ин тоифа аст, бисёр табиъӣ баён шуда ва гўй инсон дар хондани ин кутуб бо яке аз мардуми қарни чаҳоруми Хўросон гуфтугў мекунад.

Кутуби форсии сўфиён аввалан дар ниҳояти содагӣ ва зебоиву ҳусни таъсир ва сарфу наҳви комил ва дорои луғоти форсӣ латиф аст, ки дар қуруни баъд ҳама аз миён рафтааст. Сониян, ҳовии маҷмўае аз истилоҳоти маҳсуси ин тоифа аст, вале ин фавоид ва хўшабкиву истилоҳоти хос, мутаассифона, аз қарни шашум намегузарад”.

[4] Мутолиа ва таҳқиқи забони ирфонии тасаввуфу ирфони Хуросону Варорӯд дар асрҳои X-XII гувоҳӣ аз дурустии назари Маликушшуаро Баҳор медиҳад. Барои намуна, порчае аз “Мақолот”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ – Пири Ҳирот (1006-10 – 1089), ки аз машоихи маъруфи қарни V ҳиҷрӣ буда ва осори гаронбаҳое ба забонҳои форсӣ ва арабӣ аз худ ба ёдгор гузоштааст, тақдим мешавад: “Дил аз ҷон пурсид, ки аввали ин кор чист ва охири ин кор чист ва самараи ин кор чист? Ҷон ҷавоб дод, ки аввали ин кор фаност ва охири ин кор бақост ва самараи ин кор вафост. Дил пурсид, ки фано чисту вафо чисту лиқо чист? Ҷон ҷавоб дод, ки фано аз худии худ растан аст ва вафо аҳди дӯстро дар миён бастан аст ва бақо ба ҳақиқати Ҳақ пайвастан аст. Чун аз худӣ буридӣ, ба дӯст расидӣ. Баъд аз ин ишоротро бад-ин роҳ нест ва забон аз ин кор огоҳ нест”. [5]

Дуруст аст, ки пуштвонаи форсии адабиёти ирфонӣ то қарни XII хеле қавӣ будааст, вале ин ба маънои он нест, ки ин равиш дар асрҳои баъд қомилан аз байн рафта бошад. Барои мисол, асари “Китоб ал-Инсон ал-Комил”-и Азизиддин Насафиро (1240-1300), ки аз бузургони назарияпардозии тасаввуфу ирфон дар асри XIII милодӣ будааст, метавон дар шумори яке аз беҳтарин намунаҳои насри ирфонии форсӣ-тоҷикӣ ном бурд. Забони ин асар дар балоғату фасоҳат беназир аст. Ҳоло барои намуна қитъае аз ин асари ирфонӣ-фалсафӣ пешниҳод мешавад: “Эй дарвеш! Ба яқийн бидон, ки бештари одамиён сурати одамӣ доранд ва маънии одамӣ надоранд. Ва ба ҳақиқат хару гову гургу паланг ва мору кайҳуманд. Ва бояд, ки туро ҳеҷ шакл набошад, ки чунин аст. Дар ҳар шахре чанд касе бошанд, ки сурату маънии одамӣ доранд ва боқӣ ҳама сурат доранду маънӣ надоранд”. [6]

Бисёре аз муҳаққиқони адабиёти ирфонӣ назари Маликушшуаро Баҳорро таъйид кардаанд. Аз ҷумла, яке аз олимони ирфонпажӯҳи эронӣ Сайид Зиёуддини Саҷҷодӣ мегӯяд, ки “осори мансури сӯфия... насре сода ва равон доранд, ки сабаби латофат ва ҷаззобияти онҳост ва барои ҳамагон қобили дарк аст”. [7] Албатта, дар назар бояд дошт, ки ин “насири сода ва равон” дар адабиёти ирфонии форсӣ-тоҷикӣ, воқеъан то асри XII идома дошта ва аз асри XIII таҳти таъсири қавии забони арабӣ қарор гирифтааст.

3. ЗАБОНШИНОСӢ ДАР ТАҲҚИҚИ АДАБИЁТИ ИРФОНӢ

1. Таҳлил ва кашфи рамзҳо ва таъбироти ирфонӣ: Забоншиносони форс-тоҷик аз замони Маҳмуди Шабустарӣ то кунун дар заминаи кашфи рамзҳо ва маҷозҳои печидаи ирфонӣ таҳқиқоти арзишмандеро анҷом додаанд. Онҳо ҳамеша кӯшиш кардаанд, ки шеваи забони ирфонӣ ва рамзҳои хусусии онро мушаххас намоянд. Ин таҳқиқот бидуни шакл барои ташхис ва таъйини маънои дақиқи калимаҳо ва таъбироти ирфонӣ, ки дар робита бо маърифати илоҳӣ истифода мешаванд, кӯмак мекунад.

2. Таҳлилҳои грамматикӣ ва лексикӣ: Таҳқиқи грамматика ва лексикаи адабиёти ирфонӣ метавонад нишонаҳои муҳимро нишон диҳад. Ин гуна таҳқиқот метавонад сохтори махсусро, ки танҳо дар адабиёти ирфонӣ дида мешаванд, мушаххас кунанд.

Аз ин рӯ, таҳқиқи забоншиносӣ дар адабиёти ирфонӣ на танҳо барои кашфи рамзҳо, балки барои таҳлили таркиби грамматикӣ ва лексии матни ирфонӣ низ зарур аст.

1. Тафовутҳои “забони ирфонӣ” аз “забони адабӣ”

Дар миёни “забони адабӣ” ва “забони ирфонӣ” тафовути асосӣ вуҷуд дорад. Ин тафовутҳо на танҳо аз функсияи ифода ва мақсади коммуникатсионӣ пеш меоянд, балки аз лиҳози гунаҳои маъно ва методҳои баёни фикр низ фарқ мекунанд.

Инчӯ ба чанде аз тафовутҳои аслии “забони ирфонӣ” аз “забони адабӣ” ишора мешавад:

А. Забони адабӣ:

- забони адабӣ забонест, ки дар асарҳои классикӣ ва муосир барои ифодаи фикр, тасвир кардани воқеиятҳо ва эҷоди саҳнаҳои амиқ истифода мешавад. Он ба қоидаҳои грамматикӣ ва услубӣ қатъан риоят мекунад.

- дар асари адабӣ мақсад аксаран фароҳам овардани тасвирҳои зоҳирӣ ва эстетикӣ аст. Масалан, шеърӣ классикӣ фикр ва ҳиссиётро бо калима ва ибораҳои оддӣ ба таври мустақим ва равшан баён мекунад. Дар асари бисёре аз адибони классик образҳо ва ифодаҳо ба маъноии зоҳирӣ ё маъмул истифода мешаванд.

- забони адабӣ барои баён намудани ҳиссиёт ва воқеиятҳои равшан истифода мешавад ва бештар аудиторияҳои умумиро дар назар мегирад.

В. Забони ирфонӣ:

- забони ирфонӣ забонест, ки асосан дар муҳити тасаввуф барои ифодаи ҳолати ботинӣ-қалбӣ истифода мешавад. Он на маъноии зоҳирро, балки маъноҳои рамзӣ-маҷозӣ ва ботиниро дар бар мегирад.

- дар забони ирфонӣ ифодаи мазмунҳои нозук ва нодир тавассути рамзҳо, маҷозҳо ва образҳои фалсафӣ сурат мегирад.

- забони ирфонӣ хонанда ё шунавандаро ба тафаккур ва шарҳи ботинӣ, ки аз сатҳи адабӣ фарқ мекунад, водор менамояд.

- забони ирфонӣ хонанда ё шунавандаро ба завқу ҳол мерасонад.

- забони ирфонӣ диққати фозилонро ба калимаҳо ва ибораҳои чандмаъно ҷалб менамояд.

- дар ин забон калимаҳо ва ибораҳо маъноҳои якчанд қавис доранд. Масалан, дар шеърӣ ирфонӣ ибораҳои мисли “ишқ” ва “нур” на танҳо маъноии муҳаббат ва равшаниро доранд, балки рамзу маҷозии маърифати ботиниро низ баён мекунанд. Дар “Маснави маънавӣ”-и Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, ки яке аз манбаъҳои асосии тасаввуфи ирфон мебошад, ҳар як образ ва рамз ба маъноҳои нодир ботинӣ ишора мекунад.

- ин забон аз хонанда ё шунаванда тақозо мекунад, ки қабл аз дарку кашфи маъноҳои рамзӣ ва сиррии матни ирфонӣ бо илми тасаввуфи фалсафаи ирфон ва равиши тафаккури ботинӣ ошноӣ дошта бошад. Барои мисол намунае аз китоби “Маъориф”-и Сайид Бурҳониддин Муҳаққиқи Тирмизӣ: “Сухан маъз бояд то қуввати дил бошад. Чун банда ба камол расад ва ба ҳазрати Улуҳият пайвандад ва ба

мушоҳидаи иззат расад, баъд аз он ғариштагон аз он мақом қосир бошанд... Инак, гӯянд, ки роҳро ниҳоят нест, он роҳ манзил аст, яъне, чун дар шаҳри висол расӣ, равиши он шаҳрро ниҳоят нест, он оҳувон, ки дар доми “ху” наафтадаанд, батар аз анъоманд, ки гӯшти анъом хӯрданро шояд ва боркашӣ аз ишон ояд ва аз инҳо ҳам наояд...” [8]

Баъд аз баррасии кӯтоҳи тафовутҳои асосии забони адабӣ ва забони ирфонӣ метавон натиҷагирӣ кард, ки:

- забони адабӣ равише мебошад, ки ба мақсади эҷоди завқи бадеӣ-эстетикӣ ва тарбияи ахлоқӣ, бо риояти қатъии қоидаҳои грамматикӣ истифода мешавад. Ин забон ба таври маъмул ва мустақими маъноӣ калима ва ба шарҳи воқеиятҳои зоҳир равона шудааст.

- забони ирфонӣ равиши рамзӣ ва маҷозӣ аст, ки бо калимаҳо ва ибораҳои мултимаъноӣ ва сиррӣ барои ифодаи таҷрибаҳои ботинӣ ва маърифати илоҳӣ истифода мешавад. Барои дарки дуруст ва пурраи ин забон, хонанда ё шунаванда бояд бо илми тасаввуф ва фалсафаи ирфон ошноӣ дошта бошад.

- мутолиаи осори ирфонӣ мисли “Мантиқ ут-тайр”-и Фаридиддини Аттор ва “Маснавии маънавӣ”-и Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ нишон медиҳад, ки калима ва таъбирот на танҳо маъноӣ зоҳирӣ, балки маъноҳои рамзӣ ва ботинӣ ҳам доранд.

- таҳқиқот ва шарҳҳои адабӣ ва ирфонӣ осори орифони бузург ин фарқиятҳоро бо далелҳои методологӣ ва текстuali тасдиқ мекунанд.

- ин муқоиса нишон медиҳад, ки ҳар ду услуб дар раванди ифода ва эҷоди маъноҳо нақши муҳим доранд, аммо мақсади асосӣ ва услубҳои ифодаи онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

- забони ирфонӣ дорои рамзҳо, маҷозҳо ва маъноҳои абстрактӣ аст, ки бо мақсади ифодаи таҷрибаҳои ботинӣ-қалбӣ ва маърифати илоҳӣ истифода мешавад. Омӯзиши забони ирфонӣ барои оммаи мардум мумкин аст, вале он барои шахсоне муфид аст, ки хоҳиши расидан ба маърифати илоҳӣ ва омӯختани бевоситаи таҷрибаҳои рӯҳӣ ва ахлоқиро доранд.

2. Тафовутҳои “забони ирфонӣ” аз услуби илмӣ

Забони ирфонӣ ва услуби илмӣ ду услуби баёни матлаб мебошанд, ки ҳангоми пешкаш намудани фикрҳо ва маълумотҳо ба нафъи мақсадҳо ва тамоюлҳои гуногун истифода мешаванд. Дар зер ба чанд тафовути аслии ин ду услуб ишора мешавад:

1. Мақсад ва намуди маъно.

Забони ирфонӣ:

Мақсад: Ифодабарии таҷрибаҳои ботинӣ ва рӯҳонӣ, шарҳи сиррҳои илоҳӣ ва таърихи ботинӣ мебошад. Дар ин услуб калимаҳо на танҳо маъноӣ зоҳирӣ, балки маъноҳои рамзӣ, маҷозӣ ва эҳсосиро дода метавонанд.

Бурҳон: Дар осори ирфонӣ истифодаи истилоҳоте мисли “нур”, “файз”, “сафар” на танҳо дар сатҳи зоҳир, балки ҳамчун рамзҳои равшани маърифат ва

илоҳият шарҳ дода шудаанд. Ин намоиш медиҳад, ки забони ирфонӣ барои табиини маъноҳои нодир пешбинӣ шудааст.

Услуби илмӣ:

Мақсад: Пешкаш намудани маълумоти объектив, санҷида ва далелнок мебошад. Дар услуби илмӣ асос ба равшанӣ, дақиқият ва такроршавии таҷриба гузошта шудааст, то ки фикрҳо ва назарияҳо аз тарафи далелҳои эмпирик ва логик тасдиқ шаванд.

Бурҳон: Мақолаҳои пажӯҳишӣ дар маҷаллаҳои илмӣ, ки дар онҳо маълумот бо истифода аз таърифҳои равшан, ҷадвалҳо, омор ва таҷрибаҳо пешниҳод мегардад, намунаи шохиси услуби илмӣ мебошанд. Дар чунин услуб, ҳар як иттилоъ бояд бо далелҳо ва методологияи санҷида тақвият дода шавад.

2. Тартиб ва сохтори баён.

Забони ирфонӣ.

Сохтор: Одатан эҷодӣ, символикӣ ва паҳншуда аст. Фикрҳо тавассути образҳо, рамзҳо ва маҷозҳо пешкаш мешаванд, дар натиҷа маънои калимаҳо метавонад чандин сатҳ дошта бошад.

Бурҳон: Масалан, шеърҳои ирфонӣ бо истифода аз ифодаҳои рамзӣ барои истиқбол ва дарки дунёи ботинӣ офарида шудаанд. Дар ин замина, як калима метавонад барои шахсе дорои маъноҳои гуногун гардад, ки ин ҳолат фарқи забони ирфониро аз услуби илмӣ нишон медиҳад.

Услуби илмӣ:

Сохтор: Стандартишуда, мантиқӣ ва системавӣ мебошад. Маълумотҳо бо истифода аз истилоҳоти махсус, таърифҳо ва формулаҳои муқаррар шарҳ дода мешаванд, ки сабаби камбудии шубҳа ва субъективизм мешаванд.

Бурҳон: Дар мақолаҳои илмӣ ё таҳқиқоти санҷида, маълумотҳо бо тартиби қисматбандӣ, қисмҳои методология, натиҷаҳо ва муҳокима пешкаш мешаванд. Ин намоиш медиҳад, ки услуби илмӣ ба дақиқият, равшанӣ ва такроршавии далелҳо таъя мекунад.

3. Меъёрҳо ва далелҳо.

Забони ирфонӣ:

Меъёр: Бо ба эътибор гирифтани таҷрибаҳои шахсӣ ва ботинӣ, ин забон асосан ба эҳсосот, интуиция ва роҳнамои рӯҳӣ таъя мекунад. Дар он далелҳо аксаран ба истилоҳоти рамзӣ вобастаанд, ки барои кашфи маърифати ботинӣ муҳиманд.

Бурҳон: Осори ирфонӣ бо образҳои пурмаъно нишон медиҳанд, ки маънои зоҳириро дар сатҳи ботинӣ васеъ кардан лозим аст. Масалан, тарзҳои зикр ва таъбир дар шеърҳои ирфонӣ ба хонанда даъват мекунад, ки аз сатҳи зоҳир бигузарад ва маъноҳои нодирро кашф кунад.

4. Фаҳмиш ва дарки маъно.

Фаҳмиши забони ирфонӣ бо таҷриба ва роҳнамоии ботинӣ ба даст меояд. Фаҳмиши калимаҳо дар ин забон вобаста ба таҷрибаи шахсӣ ва роҳнамоии рӯхонӣ мебошад, ки инчунин онро барои оммаи умумии хонандагон носолим мекунад.

Дар осори ирфонӣ ба монанди шеърҳои Мавлавӣ, истилоҳоти рамзӣ мунъакискунандаи ҳолатҳои дарунии инсон мебошанд.

Усули ирфонӣ ва усули фалсафӣ ҳар ду шаклҳои мураккаби забон ва тафаккур ҳастанд, ки дар забони форсӣ-тоҷикӣ барои баён кардани назарияҳо, мафҳумҳо ва тафаккури амиқ истифода мешаванд. Бо вучуди доштани якчанд хусусияти муштарак, ҳар яке аз ин услубҳо бо хосиятҳои худ барои расидан ба мақсадҳои мухталиф ишора мекунанд.

5. Равиши муҳокима ва истилоҳот:

Усули ирфонӣ:

Ҳикмат ва тафаккури субъективӣ: Дар ин услуб, муҳокимаҳои субъектив ва эҳсосоти шахсино нишон дода мешаванд, ки метавонанд маънои рамзӣ ва ғайрибаҳс дошта бошанд.

Истилоҳоти амиқ: Калимаҳо ва ибораҳо дар ин услуб барои ифода кардани тафаккуроти метафизикӣ ва руҳонии шахс истифода мешаванд, ки одатан ба навъҳои муайян ба таври дубора ё сублиматсия карда мешаванд.

Усули фалсафӣ:

Равиши мантиқӣ ва объектив: Вақте ки фалсафа ва муҳокимаи фалсафӣ барои таҳқиқ кардани ҳақиқат истифода мешаванд, мантиқ ва ақл ҳамчун асоси муҳокимаронӣ ва истифодабарии истилоҳоти мантиқӣ ва систематикӣ истифода мешаванд.

Истилоҳот мушаххас ва хос: Дар матнҳои фалсафӣ, ҳангоми таҳқиқи нуқтаҳои назариявӣ, истифодабарии истилоҳоти аниқ, ки онҳо аз забон ва шакли муқаррари адабиёт фарқ мекунанд, барои кӯмак дар фаҳмидани мавзӯҳо ва масъалаҳо муҳим аст.

4. Шеърҳои истифода:

Усули ирфонӣ:

Шеър: Усулҳои ирфонӣ бештар дар шакли манзум ва тасвирии мармуз баён мешаванд. Забони ирфонӣ барои ифодаи ҳолатҳои рӯхонӣ ва муносибатҳои инсон бо илоҳ дар ҳикоя ва шеърҳо истифода мешавад.

Ҳикоятҳо ва рамзҳо: Шеърҳои ирфонӣ метавонанд аҳамияти амиқ ва гӯё бепоён дошта бошанд, ки танҳо тавассути таҷрибаҳои рӯхонӣ фаҳмидан мумкин аст.

Усули фалсафӣ:

Мантиқ ва таҳқиқ: Фалсафа бештар бо кӯшиши аниқ ва равшан кардани амалҳо ва натиҷаҳои назарӣ дар бораи ҳақиқат ва ёрии мантиқӣ мебошад. Ин услуб асосан дар шакли мақолаҳо ва таснифоти илмӣ пешкаш мешавад.

Равишҳои илмӣ ва тадқиқотӣ: Ҳар як фалсафаи муҳим дар шеваи мукамал ва мантиқӣ дар шаклҳои мақолаҳо, китобҳо ё таҳқиқотҳои олимона бо истилоҳоти аниқ баён мешавад.

Усули ирфонӣ ва усули фалсафӣ дар забони форсӣ-тоҷикӣ ҳар ду дар ёдоварии муҳокимаҳои амиқ ва баррасии маърифати илоҳӣ, ахлоқӣ ва метафизикӣ нақши муҳим доранд. Аммо ҳар яке бо мавҷудияти хоси худ фарқ мекунад:

Усули ирфонӣ бештар ба рамзҳо, маҷозҳо ва таърифҳои метафизикӣ, эҳсосоти ботинӣ ва маърифати илоҳӣ таъяс мекунад.

Усули фалсафӣ барои таҳқиқи назарияҳо, афкор ва мақсадҳои мантиқӣ ва объектив дар масъалаҳои мавҷудият, ҳақиқат ва ахлоқ истифода мешавад.

Дар маҷмӯъ, ҳар ду услуб ба таври мухталиф барои баён кардани мафҳумҳои абстрактӣ ва амиқ истифода мешаванд, вале яке ба таҷрибаи ботинӣ ва рӯҳонӣ, ва дигаре ба таҳлили мантиқӣ ва назариявӣ бештар аҳамият медиҳад.

Забони ирфонӣ дорои рамзҳо, розҳо ва мафҳумҳои амиқ аст, ки барои баёни таҷрибаҳои ботинӣ, маърифати илоҳӣ ва ҳолатҳои рӯҳонӣ истифода мешавад. Ин забон хеле махсус ва рамзӣ аст, ки маънои онро на танҳо бо шеваи зоҳирӣ, балки бо ишораҳои пинҳонӣ ва абстрактӣ метавон фаҳмид. Забони ирфонӣ дар шеърҳои адабиёт, инчунин дар Тасаввуф ва фалсафаи исломӣ мавриди истифода қарор мегирад. Маъзаратҳои ирфонӣ бо таърифи эътиқоди инсон ба Худо, маърифати рӯҳонӣ, паймоишҳо дар ҷаҳони маънавӣ ва дигар ҳолатҳои метафизикӣ нишон медиҳанд.

ХУЛОСА

Таъбири “забони ирфон” ё “забони ирфонӣ” ба шаклҳои гуногун дар мутуни манзум ва мансури ирфонӣ аз забони орифони порсигӯ оварда шудааст.

Забони ирфонии форсӣ-тоҷикӣ ба шакли мактуб дар ду ҷинси адабӣ – наср ва назм ва дар ду услуби забонӣ – услуби илмӣ ва услуби бадеӣ рушд кардааст. Услуби илмии забони ирфонӣ қолаби услуби фалсафӣ, услуби бадеӣ он маъмулан дар қолаби услуби шеърӣ воқеъ шудааст.

Забони ирфонии форсӣ-тоҷикӣ қолаби грамматикӣ ба худ хосро дорад. Ин қолаби вижаи грамматикӣ ҳам дар насри ирфонӣ ва ҳам дар шеъри ирфонӣ дида мешавад.

Забони ирфонии форсӣ-тоҷикӣ вижагиҳои лексикӣ ба худ хосро дорад, ки бисёр омӯзанда ва ҷолиб аст. Чунон ки илми фалсафа системаи категорияҳо барои худ сохтааст, тасаввуфи ирфон системаи истилоҳоти ба худ хосро, ки ба “истилоҳоти ирфонӣ” маъруф аст, офаридааст, ки аз як сӯ ҷанбаи забоншиносӣ ва аз сӯи дигар, ҷанбаи фалсафӣ дорад ва бидуни таҳлили герменевтикӣ қобили фаҳм намешавад.

Забони ирфонӣ аз лиҳози семиотика ва семантика низ дар навъи худ беназир аст. Рамзҳо ва аломатҳои рамзӣ дар ин забон ниҳоят бешуморанд.

Дар ин забон маънои ботинӣ калима ва таъбирот, аз маънои луғавӣ он, яъне, аз “маънои зоҳирӣ” фарқ мекунад. Ин забон бештар чун услуби ифодакунандаи тафаккури ботинӣ ва таҷрибаи мистикӣ дар тариқатҳои Тасаввуф ва адабиёти ирфонӣ

намоён мешавад, ки дар он калима ва таъбирот на танҳо маънои зоҳирӣ доранд, балки дар сутӯҳи мухталифи рамзӣ ва маҷозӣ маъноҳои мармуз ва пинҳониро тақдим мекунанд. Вижагии аслии забони ирфонӣ дар рамзгаро (символизм) ва маҷозӣ будани он аст.

Урафо муътақид буданд, ки маъноии ғайбро бо баёни сареҳ гуфтан ғайри мумкин аст, он фақат бо рамз бояд гуфта шавад ва онро танҳо афроде метавонанд дарк кунанд, ки аҳли маърифат ва сайру сулук бошанд. Аз ҷумла, Маҳмуд Шабустарӣ муътақид буд, ки “он чи бар арбоби ҳол ба тариқи мукошифа зоҳир мешавад, болотар аз идроки ақл аст ва ҳеҷ касро ҳаққи ҳукм бар ҷамоате, ки ба мақоми истифроқ ва беҳудӣ расидаанд, нест.

“Забони ирфонӣ” танҳо як услуби коммуникатсионии оддӣ нест, балки як система ва равиши баёни маънавӣ ва ботинии ҷомеа аст, ки тавассути он аҳли ирфон кӯшиш кардаанд аз марзи маънои зоҳирии луғавӣ хориҷ шаванд ва таҷрибаҳои ботиниро бо забони рамзӣ ва маҷозӣ баён кунанд. Ин забон бо ҳамбастагии қавӣ бо осори шеърӣ ва фалсафӣ ба фарқияти байни маънои зоҳирӣ ва маънои ботинӣ диққати бештар медиҳад.

Забони ирфонӣ дорои рамзҳо, маҷозҳо ва маъноҳои абстрактӣ аст, ки бо мақсади ифодаи таҷрибаҳои ботинӣ ва маърифати илоҳӣ истифода мешавад. Омӯзиши забони ирфонӣ барои оммаи мардум мумкин аст, вале он барои шахсоне муфид аст, ки хоҳиши расидан ба маърифати илоҳӣ ва омӯхтани бевоситаи таҷрибаҳои рӯҳонӣ ва ахлоқиро доранд. Барои оммаи мардум, забоншинос ва роҳнамои дуруст барои фаҳмидани рамзҳои ирфонӣ ва маъзаратҳои онон зарур аст, ки онро танҳо бо ёрии таҳқиқот ва омӯхтани амиқи донишҳои ирфонӣ метавон дарк кард.

Забони ирфонӣ, билоохира, пойдеворе бисёр қавро барои адабиёти муқтадире бо номи “Адабиёти ирфонии форсӣ-тоҷикӣ” бино ниҳодааст. Бо ҳузури ин забони зебо ва шево, ҳамзамон мармузу пӯшида, шеъри ирфонии форсии тоҷикӣ рушд кардааст, ки олитарин намунаи шеъри ирфонии Мавлоност.

Забони ирфонии форсӣ-тоҷикӣ, бо ин ки забоне маҳдуд ва мураккаби ашрофиёни адабу андешаву дин аст, боз ҳам яке аз услубҳои тавоноии забони адабӣ маҳсуб мешавад. Ин забон, дар асри имрӯз низ короянда аст ва аз он метавон ба унвони забони таълимӣ дар дарсҳо ва маҳфилҳои шеърӣ адаби форсӣ-тоҷикӣ, риштаҳои фалсафаву диншиносӣ исломшиносӣ улуми инсонӣ ва хусусан, ба унвони забони мадорис ва марокизи динӣ истифода бурд.

Билоохира, забони ирфонӣ метавонад барои дуруст шунидан ва дуруст фаҳмидани ҷаҳон дар даврони ҷаҳонӣ шудан кӯмак кунад. Он метавонад имкони ҷаҳонӣ шудани фазилатҳои ахлоқии инсониро, ки мамлӯ аз ҳикмат, маърифат ва муҳаббат аст, намоиш бидиҳад. Зеро забони ирфонӣ забони ишқу муҳаббат, шеваи муросову мадори, забони гуфтугӯ ва музокира, танини сулҳу осоиш ва садои ҳамгароиву ҳамдили мила ва ақвоми дунёст.

1. ع. لمى ب ن محمد عربى ، اب ن .52ص - بق 1401 دارال ب پروت ، - .الا شواق ت رجمان .
2. ٦٠ شماره غزل: 1376. ت هران - .دي وان .فريدالدين عطار،
3. FOUNDATIONS OF TEACHING THE TOPICS OF NATURE AND ENVIRONMENTAL PROTECTION IN FINE ARTS LESSONS
- 1784-1786 اب يات دوم، دف برت .معنوى م ثنوى ب اخى ن
- 1321- ف رهنگ، وزارت ان تشارات :ت هران - ٢٠. ج .شنا سي س بك .ت هي محمد ب هار،
1375. مجرد ان تشارات :ت هران - .مقامات - مقالات - مناجات .ان صارى ع بيد الله خواجه
- 56ص -
- .موله ماري ژان مقدمه و ت صحيح ب ا .ال كامل الان سان ك تاب .عزير زالدين ن ذ س في،
- ٧٤ص - ١٣٨٩/ ٢٠١٠ ط هوري، ان تشارات :ت هران
- ٣٠٤ص - ١٣٧٢
٨. تفسير ب همراه ك لمت و مواعظ مجموع ه .معارف .محقق الدين ب رهان سيد ت رمذى،
- نشر مركز :ت هران - .فروزان فرمان زمان ب جيع حواشي و ت صحيفات ب ا .فتح و محمد سوره
- ١١ص - ١٣٧٧ دان ش گاهى ،